

ZÁPISNÍK

SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

ročník 8

číslo 4 1989

ZÁPISNÍK

SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

ročník 8

číslo 4 1989

Slová nemeckého pôvodu v slovenských nárečiach

z diachrónného aspektu

1. Najpočetnejšiu vrstvu slov nemeckého pôvodu v slovenských nárečiach tvoria pomenovania, ktoré sú výsledkom priamych kontaktov slovenského a nemeckého obyvateľstva. Tieto sa datujú od prvej polovice 12. storočia, od začiatku 15. storočia sa nemčina popri latinčine stáva druhým úradným jazykom horného Uhorska.

1.1. Existencia viacerých variantov prevzatých slov nie je len výsledkom adaptácie a interferencie domácich nárečí - ide často o zachovanie pôvodnej /nemeckej/ nárečovej podoby. Diachrónny pohľad na dnešnú hľáskovú podobu prevzatých slov umožňuje sledovať stopy vývoja nemčiny a jej nárečí.

2.1. Analýza nabalializovaných stredohornonem. vokálov a diftongov koreňovej morfémky ukazuje, že pri väčšine zmien týchto hľások ide o pôvodné, nemčine imanentné zmeny, podporované čiastočne /najmä v prípade diftongov/ aj tlakom domáčich nárečí.

2.2. Labialisované stredohornonem. vokály a diftongy podliehají delabialisácii, ktorú možno pozorovať aj v centrál-

ných nemeckých nárečových oblastiach. V slovenských nárečiach je podporovaná silnou tendenciou po odstránení foném a spojení foném cudzích domácemu systému hlások.

2.3. Na skore prevzatie nárečových fériem východiskovo-vého jazyka poukazujú aj javy súvisiace s odpadnutím neprízvučného e /synkopa predpony ge-, apokopovane tvary nom. sg. pôvodných n-kmeňových maskulin/.

2.4. V oblasti konzonantizmu prevzaté slová často konzervujú nárečové a historické vývinové javy, ktoré nemajú pokračovanie v súčasnej nemčine. Časť konzistentických zmien bola pritom nesporne podporovaná adaptačnými procesmi domácich nárečí.

3. Slova nemeckej provenience v slovenských nárečiach často zachovávajú zvláštnosti a odchylky starších štadií vývoja pôvodných nemeckých nárečí. Mnohé z uvedených zmien sa vo väčšom či menšom rozsahu vyskytujú tiek v písanom nemeckom jazyku 15. - 18. storočia, sko aj v reliktných nárečiach skúmanej oblasti /východné Slovensko/. Pre výskum sú v nem. pôvodu a ich interferencii z toho vyplýva dôcha, aby sa pri ich popise nevychádzalo len zo synchrónneho hľadiska.

PhDr. Mária Papsonová, CSc.

/1. 3. 1989 - Bratislava/

Teretické aspecty slovenského slovesa

Jasťliže sa mes v zistenej súvode vrécime k domnēnce o pôvodej jednotke baltiských a slovenských jazykov /"proto-baltiske nárečné kontinuum"/, bude na miestě pokus o rekonstruk-

ci protobelstkeho slovesného systému, jakož i osvetlení cest, jež vedly ke slovesnému systému praslovanskému. -

Co je týká osobních koncoviek, shodujú se v podstatě len baltiské a slovenské koncovky a tematického prezenta.

Hluboké rozdiely v tematickém časování lze vysvetlit tak, že baltština /přesněji: litevština/ uchovala v celém singularu původní koncovky aktiva /-ā, -ai, -e/o/, kdežto slovenské jazyky /a to jen časť/ pouze ve třetí osobě /čes. -e atd./. Staroslovanské koncovky aktiva -a, -eši, -et/ jsou od původu koncovky mediální /ř. dór. - mān, lat. -ere, -itur atd./. V protobaltštině zřejmě ještě existovaly mediální formy, ale s aktivním významem /deponentis/.

V předslovanské fázi byly čtyři typy slovesné flexe: atematická, polotematická, tematická a deponentní. Tato situace se v dalším vývoji zjednodušila, ne však jednotně v různých částech praslovanského areálu. - Kategorie času zahrnovala vedle prezantu /s nímž splynulo ide. perfektum/ ještě imperfektum /primární a sekundární/, aorist /tematický a sigmatický/ a snad také jednoduché tvary futura s kondicionálu. Ze sigmatických forem uchovala praslovenskina aorist, baltiské jazyky naproti tomu futurum, což asi souvisí s rozdílným vývojem slovesného vidu. V baltiských dialektech splynul tematický aorist s novým imperfektem a staré imperfektum bylo přetvořeno v ē-préteritum. V před-slovenštinec splynula obě imperfekta s aoristem, imperfektum primárních sloves však bylo obnoveno přenesením koncového komplexu préterita sekundárních sloves /-ěach/ atd./ k primárním slovesám. - Co se týká slovesného způsobu, byl

už v protobaltském období nahrazen starý indoevropský imperativ opativem, aby sa odstranila homofonie 3. osoby sg. indikatív a 2. osoby sg. imperativu /obě formy mely pôvodne bezpríznakové zakončení -e/.

Doc. PhDr. Adolf Erhart, DrSc.
/30. 5. 1989 - Bratislava/

Systém interpunkcie

Na písomné zachytenie jazykového prejavu máme k dispozícii tri typy znakov: písmená, diakritické znamienka a interpunkčné znamienka. Niektoré zo znakov sú v prechodnom pásme a majú isté technologické funkcie. Napríklad dvojbodka /:/ sa niekedy využíva ako diakritické znamienko na označovanie dĺžky - napríklad a:, ako interpunkčné znamienko na signalizovanie, že bude niečo nasledovať, ale aj na označenie vzťahu protikladnosti - napríklad vyhrali 3 : 2. Podobne sa čiarka niekedy píše pod písmeno c /fr. cédille/, v texte signalizuje, že bude niečo pripojené, ale často sa píše napríklad vo vyjadrovaní ceny /kus za 19,50/.

Interpunkčné znamienka vo vlastnom zmysle sú nástrojom na členenie textu, pomôckou na to, aby autor a adresát textu boli schopní ch. sť daný text rovnako. Interpunkčné znamienka tvoria systém, ktorý možno vymedziť súborom protikladov. Základný protiklad je zlučovanie - rozlučovanie. Zlučovanie funkcia je typická pre spojovník /resp. pomlčku/, fungujúci však nie v rámci textu, ale v rámci pomenovania. Spojovníkom sa zretezuju rovnaké slová v type čierne-biely, Joliet-Curie,

ale aj korene a ich determinačné zložky v podobe polopre-fixov a polosufixov /v typoch ako Bratislava-vidiek, DNA-zlúčenina/. Spojovníkom sa môže naznačiť aj rozretazenie slova, napríklad pri naznačení prerývanej výslovnosti /ne-mé-žem/.

Veľmi výrazné je prispájacia a vypíšťacia funkcia. Znamienkami čiarka, pomlčka, dvojbodka sa signalizuje, že bude nasledovať ďalší, sémanticky rovnorodý prvk. Znamienkami pomlčka a tri bodky sa naznačuje, že sa z textu niečo vypíšta.

Vo vyčleňovacej funkcií sa uplatňujú také znamienka, ktoré majú ľavú a pravú zložku: zátvorky, úvodzovky a pomlčky. Patrí sem aj čiarka, presnejšie dve čiarky. Namiesto ľavej čiarky môže stať veľké písmeno na začiatku vety, namiesto pravej čiarky môže byť bodka, výkričník a otázník na konci vety.

Týmito interpunkčnými znamienkami sa z textu vyčleňujú obshové vsuvky - parentézy, z vety také prvy, ktoré nie sú začlenené do syntaktickej štruktúry vety, napríklad oslovenia, hodnotiace výrazy, citoslovcia, alebo také, ktoré nie sú nevyhnutné pre úplnosť vety, napríklad volné prívlastky a prístavky, doplnky, polovetné konštrukcie. Zo súvetia sa dvoma čiarkami vyčleňujú vtedajšie vety.

Prof. PhDr. Ján Korecký, DrSc.
/1. 6. 1989 - Prešov/

Zmeny v onomaziologickej rovine slovenčiny

s ich príčinami

1. Vývinová dynamika slovnej zásoby sa najvýraznejšie prejavuje práve v onomaziologickej rovine. Hoci je zjavná i pri pozorovaní súčasného jazykového stavu, predsa ešte zreteľnejšie vystupuje v širšom časovom rozpätí.

2. Dva krajné póly vývinových procesov v onomaziologickej rovine tvorí zánik slov a vznik nových slov. Tieto procesy bývajú motivované najmä mimojazykovými /kultúrno-historickými/ činitelmi.

2.1. Zánik slov je podmienený rozličnými okolnostami.

2.1.1. Bez stopy zanikli slová predovšetkým v súvislosti so zánikom denotátu, ktorý označovali.

2.1.2. K zániku slov, k istému zjednodušeniu v pomedzovej sústave dochádza aj v dôsledku abstrakcie v myslení.

2.1.3. Zo slovnej zásoby ustúpili aj mnohé umelo utvorené slová.

2.1.4. Zánik slov vo vývine spisovnej slovenčiny súvisel aj so zánikom polylexie /synonym/, resp. so vznikom nových paradigmatických vzťahov v lexike.

2.1.5. Začali z príčin zániku slov sa niekedy po- kladá úsilie rozlísiť homonymá.

2.2. Najvýraznejšie sa však prejavuje vývinová dynamika v procese vznikania nových slov. Nové slová vznikajú najmä z aktuálnej potreby pomenovať noví vec /jej vlastnosti, súčiastky, činnosť/ i nové spoločenské javy /nové

zamestnanie, nové politické hnutia a ich stúpencov/ a rozličné nové poznatky v oblasti vedy a techniky.

2.2.1. Nové aktuálne vyjadrovacie potreby sa často saturojú výrazmi preberanými z cudzích jazykov /cestami knižnými i priamym osobným stykom/. Intelektuálnejším spôsobom saturovania nových vyjadrovacích potrieb je kalkovanie.

2.2.2. Pri vzniku nových slov majú významnú úlohu aj jazykové činitele, najmä slovotvorné možnosti jazyka. Nové slová sa tvoria tzv. mutačným postupom, modifikačným postupom a transpozičným postupom.

2.2.3. Pri vzniku nových pomenovaní sa v istom rozsahu uplatňujú aj psychické faktory /napr. asociácie so starými pojďmami/.

3. Vývinovú dynamiku v onomaziologickej rovine charakterizujú aj zmeny formy slova a zmeny v paradigmatických vzťahoch podmienené postojmi kodifikátorov spisovnej slovenčiny k lexikálnej báze spisovného jazyka, najmä k nárečovému výchovisku spisovnej slovenčiny.

4. V onomaziologickej rovine sa výrazne prejavujú aj zmeny podmienené novým formálnym skracevaním starého, už dávnejšie pomenovaného myšlienkového obsahu.

5. Zmeny vo vývine onomaziologickej roviny boli podmienené aj rozličnými jazykovými činitelmi.

5.1. K zmene formy slova dochádza v dôsledku presunov od málo frekventovaných typov k frekventovaným.

5.2. Tlak domáceho gramatického systému pôsobí na formu

slov cudzieho pôvodu.

5.3. Vývin v onomaziologickej rovine je podmienený aj slovnodruhovou konverziou.

5.4. V onomaziologickej rovine je zjavný aj proces adverbializácie predložkových pádov substantív, adjektív, zriedkavejšie aj zámen a čisloviek.

5.5. Vývin lexiky v onomaziologickej rovine bol poznačený aj ďalšími zmenami gramatického systému, ktoré súvisia s ustrnutím istých tvarov a ich vyradením z paradigm, v dôsledku toho sa takéto ustrnuté tvary dostávajú do kategórie neohybných slovných druhov.

6. Z analýzy vývinovej dynamiky slovnej zásoby od čias Bernolákovej kodifikácie spisovnej slovenčiny sa ukazuje, že pre onomaziologickú rovinu je najcharakteristickejší predovšetkým kvantitatívny rast.

Doc. PhDr. Katarína Habovštíaková, CSc.

/8. 6. 1989 - Nitra/

Stratifikácia jazyka ako sociolinguistický problém

Z podstaty prirodzeného jazyka ako sociálno-komunikačného systému vyplýva, že východiskom stratifikácie súčasnej slovenčiny a zároveň teórie spisovného jazyka nemôžu byť iba štruktúrne /vnútrojjezykové/ kritériá. Komunikácia neprebieha v inertnom prostredí, ale sa realizuje v rozmanitých komunikačných situáciach a v rozličných komunikačných sférach, pričom jej nositeľmi sú komunikujúci s rozdielnym sociálnym statusom. Vychádzajúc z tohto všeobecného rámcu, možno pri-

opíse súčasnej jazykovej situácie v slovenčine a potom ešte pri jej stratifikácii postupovať podľa nasledujúcich kritérií.

Prirodzené jazyky nevystupujú v komunikácii v tej istej, jedinej podobe, ale v rozličných, diferencovaných podobách - od spisovného útvaru s viacerými funkčnými štýlovými variantami až po nárečia s mnohými teritoriálnymi obmenami.

Všetky formy /útvary, variety/ tvoria v súhrne dijsystém - národný jazyk. Vzťahy medzi jednotlivými útvarami, založené na funkčnej komplementárnosti, sa historicky menia /pričom sa mení aj ich počet a vymedzenie/.

V závislosti od typu komunikácie /verejná/neverejná, oficiálna/neoficiálna/ sa používateľ rozhoduje aj pre výber príslušného útvary /formy/. Vhodným modelom na opisanie takejto jazykovej situácie je pojem diglosia.

Nové komunikačné situácie prinášajú so sebou aj zmenu komunikačných vzťahov, ktoré v systéme jazyka ovplyvňujú vzťahy medzi jeho jednotlivými formami /útvarami/. Preto treba okrem jazykových noriem uvažovať aj s komunikačnými normami.

Hovorená /istina/ reč, ktorá tvorí jadro súčasnej komunikácie, svojim charakterom /nepripriavenosť, spontánnosť a ī/ významne ovplyvňuje stabilitu jazykového systému.

Hovorový štýl nemôže spĺňať funkciu štýlu "eukromného štýku", skôr napäť, spĺňa ju v malej miere. V polooficiálnych a neoficiálnych /neformálnych/ komunikačných situáciach kultivovaní nositelia slovenčiny /vysokoškolsky a stredoškol-

sky vzdelaní/ používajú hovorovú slovenčinu. Hovorová slovenčina je novo sa utvárajúca forma /varieta/ v našom jazyku, výsledok rozširovania polyfunkčnosti spisovného jazyka v dôsledku jeho prestížnosti a expanzie.

PhDr. Ján Rosák, CSc.

/3. 10. 1989 - Bratislava/

Nové teorie o pravlasti Indoevropánů

a rekonstrukcií prajazyka

1. Stážka pravlasti Indoevropánů je v poslední době ve zvýšené miře diskutovaná zejm. v souvislosti s pokusy o její lokalizaci do oblasti Malé Asie /takto Ivanov a Gamkrelidze, resp. nejnověji i Renfrew/. Značná část indoeuropeistů a archeologů však i nadále obhajuje již dříve navržené oblasti lokalizace pravlasti /jižní Rusko resp. Balkán/.

2. Argumentace, kterou používají Ivanov a Gamkrelidze pro lokalizaci pravlasti do regionu Malé Asie, je však značně sporná. Problematická je zejm. interpretace tzv. árských glos v předovýchodních textech, z pol. 2. tis. př. n.l.; dále řečevrhovaných výpůjček z jazyků předovýchodního areálu do ide. prajazyka /k tomu kriticky např. Djekonov aj./ atd. Rovněž teze, které označuje Indoevropány, žijící na území pravlasti, za nositele rozvinutého zemědělství není přesvědčivá, atd.

3. V řadě prací Ivanova a Gamkrelidzeho se rovněž rozvíjí nová interpretace ide. konsonantismu v rámci tzv.

glotální teorie. Vzhledem k podobným dveřím ďalších autorů /Kopper, záďa i Kortland aj./ je však přesnější hovorit o glotálních teoriach.

4. Tyto úvahy jsou zatím posledním vyústěním snah o reinterpretaci ide. konsonantismu, které jsou již poměrně staré a snaží se využívat impulsu zejm. jazykové typologie. Je nepochybně, že Ivanov a Gamkrelidze předkládají neobyčejně ucelené řešení celého problému /včetně pokusu rozpracovat nově vývoj ide. konsonantismu až ke konkrétním systémům jednotlivých jazyků, resp. větví i snahy nově interpretovat některé ide. hlášková pravidla/. Na druhé straně není diskuse zdaleka ukončena a i když zatím nebyl předložen ucelený systém protiargumentů, je třeba glotální teorie snápat /zatím/ jen jako jednu z možností při hledání nového pohledu na staré problémy.

Doc. PhDr. Petr Vavroušek, CSc.

/11. 10. 1989 - Bratislava/

Nové prístupy v opise slovnej zásoby súčasnej slovenčiny

Hoci termín dynamika vznikol v súčasnosti s formovaním synchrónnej lingvistiky v súčasnom chápaniu, častejšie sa začal používať až v posledných rokoch, keď sa jazykoveda usiluje odhaliť rozmanité tendencie, odrážajúce sa na všetkých úrovniah jazykového systému, a ich komunikačné dôsledky. Na komunikačnom prístupe je založený aj opis dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, predstavený

v rovnomenom kolektívnom diele /autori J. Horecký, K. Buzássyová, J. Bosák a kolektív, Veda, 1989/.

Komunikačný prístup v prvom rade značí, že predmetom bádania nie je iba spisovný jazyk, nové pomenovacie jednotky sa skúmajú v rámci celého národného jazyka. Národný jazyk sa chápe ako systém viacerých komunikačných foriem /existenčných foriem, jazykových útvarov, variet/, ktoré sú vo vzťahu funkčnej komplementárnosti. Posudzovanie jazykových javov iba z hľadiska ich spisovnosti - nespisovnosti obmedzuje hlbšie poznávanie variantnosti noriem.

Dynamické procesy, ktoré podmienňujú pohyb v rozličných onomaziologických kategóriach a triedach slov /doplnenie pomenovaní, vznik nových pomenovaní, zánik pomenovaní, preskupovanie, reštrukturácia jestvujúcich pomenovaní/, sú dôsledkom dialektycky protirečivých tendencií, a to demokratizácie a intelektualizácie /v rámci nej terminologizácie a determinologizácie/, ako aj internacionálizácie a tvorenia z domácich zdrojov.

Komunikácia neprebieha v akomsi ideálnom, inertnom prostredí, ale sa realizuje v rozmanitých komunikačných situáciách a rozličných komunikačných sférach. Najdôležitejším situačným registrom je vztah verejnosť - neverejnosť, oficiálnosť - neoficiálnosť, pričom pre súčasnú jazykovú situáciu je charakteristické rozširovanie neoficiálnych, resp. poloficiálnych situácií na úkor oficiálnej komunikácie.

Ďalším dôležitým faktorom tohto prístupu je uvažova-

nie s tzv. komplexnou hovorenosťou /v koncepcii A. Jedličku/. Zvyšujúci sa podiel hovorených /ústnych/ prejavov v celkovom súhrne komunikačných aktov je jedným z hlavných zdrojov dynamiky súčasného jazyka.

Výsledky, ku ktorým autori tohto kolektívneho diela prišli, sú analogické zisteniam v ostatných slovanských jazykoch: súčasnú jazykovú situáciu charakterizuje ústup teritoriálnych nárečí, rozširovanie sféry bežného hovoreného jazyka a interferencie noriem /jazykových, komunikačných, štýlových/.

Tlak komunikačných potrieb neprináša iba kvantitatívny rast pomenovaní, ale je aj zdrojom reštrukturácie, pretvárania jestvujúcej slovnej zásoby; autori venovali značnú pozornosť aj tomuto druhému procesu. Zistovaním variantnosti, synonymickosti, konkurenčnosti a diferenčnosti lexikálnych jednotiek pripravili dielo, ktoré zachytáva najnovšiu slovnú zásobu slovenčiny /doteraz z väčšej časti nespracovanú v slovníkoch a v príručkách/ v jej dynamike.

PhDr. Ján Bosák, CSc.

/11. 10. - Banská Bystrica/

Theoreticko-metodologický prístup k výskumu

srbochorvátskej nárečovej lexiky

Pri výskume lexikálno-terminologických systémov určitej širšej oblasti /ako je Vojvodina v SR/ do popredia sa dostáva otázka theoreticko-metodologického prístupu.

Spracovanie lexikálneho materiálu v podobe slovníka môže

byť nepochybne užitočné, avšak nie aj dostatočne prepracované, keďže takto zostáva ešte veľa nepreskúmaných otázok. Preto sa pokúšame nájsť také východiská, ktoré by umožnili nájsť v zozbieranom materiáli základné charakteristiky /vzájomné vzťahy lexikálnych podsystémov v rámci skúmanej lexikálnej oblasti, vzťahy medzi jednotlivými typmi nominácie, miesto lexiky cudzieho pôvodu v rámci jednotlivých lexikálnych podsystémov a podobne/. Z tohto dôvodu sme rozpracovali metodologicko-teoretický prístup vhodný na spracovanie rozsiahlejšieho a rôznorodejšieho lexikálneho materiálu zozbieraného na relativne veľkom geografickom priestore. Táto teória sa opierala o teóriu sémantických mikropolí N. I. Tolstého. Vzhľadom na to, že by sme bezprostredným uplatňovaním tejto teórie dospeli k mimoriadne veľkému počtu mikropolí, čím by sa narušila kontinuita jednotlivých lexikálnych skupín, a tým by sa aj celý opis stal rozvláčnym, rozhodli sme sa konštruovať nie mikropoly, lež sémantické polia. A to si vyžiadalo zaviesť do opisu niekoľko druhov diferenciálnych znakov. Ako hierarchicky najvyšším je integrálny diferenciálny znak /IDZ/, ktorého funkciou je dané pole differencovať od ostatných sémantických polí skúmanej lexikálnej oblasti. Po ňom nasleduje diferenciálny znak všeobecnej sémantickej triedy /VST/ a napokon je to diferenciálny znak špecifickej sémantickej triedy /ŠST/. Takomto poriadku diferenciálnych znakov sémantická špecializácia postupuje od všeobecného k jednotlivému vo vertikálnom rade s podmienkou, že iba hierarchicky najnižší

znak /ŠST/ pôsobi na jednotlivú lexikalizáciu. V súvislosti s týmto treba poukázať aj na status kategórie "všeobecné pomenovanie", v ktorom špecifikovanie sémantického obsahu prebieha v horizontálnej rovine.

A tiek názvy, ktoré sú v kvadrátoch sémantického pola pri kategórii "všeobecné pomenovanie", predstavujú lexemy uvedeného typu. Tak napríklad oproti názvom stôl a astal, ktoré patria do kategórie všeobecných pomenovaní, stojí názvy ako sú sinija, sofra, trpeza s dodatočným príznakom "nízky, okrúhly stôl".

Prístup k výskumu nárečovej lexiky na základe teórie sémantických polí poskytuje možnosť pomerne ľahko zistiť princípy nominácie v rámci jednotlivých lexikálnych podsystémov a odhalíť, ktoré semémy sú reprezentované veľkým počtom lexém a ktoré sa pomenúvajú iba jednou lexému alebo ohrazeným počtom lexikálnych jednotiek. Takto sa dajú zistovať jednotlivé rozdiely v pomenovacích postupoch. Okrem toho z takejto prezentácie sa dá ľahko zistiť, v ktorých lexikálnych podsystémoch došlo k značnej infiltrácii lexiky cudzieho pôvodu, čo umožňuje vydzovanie ďalších záverov. Na základe takého prístupu sa môže aplikovať aj lingvisticko-geografický postup, prirodzené, a podmienkou, že materiál je zozbieraný na dostatočne reprezentatívnom priestore. Zozbieraný lexikálny materiál poskytuje takto možnosť zostaviť popri väčšom množstve lexikálnych máp aj určitý počet sémantických, slovotvorných a syntetických máp.

Dr. Gordana Vuković
/12. 10. 1989 - Bratislava/

Vzťah teórie valencie a intencie slovesného deja

Obe teórie sa usilujú o systémový opis vzťahov medzi komponentmi vety. Ich chronologický vzťah je zrejmý, i keď treba povedať, že osnovatelia teórie valencie, ktorá sa vyvíjala od 60-ych rokov predovšetkým v anglosaských krajinách, sa vo svojich teoretických prácach odvolávali na K. Bühlera, S. D. Kacnelsona a hlavne na L. Tesniera. pri štúdiu nemeckých materiálov sme nenašli žiadnen odkaž, ktorý by svedčil o tom, že nemeckí lingvisti by poznali paulinyho teóriu.

V slovenskej jazykovede sa traduje rozlíšenie valencie a intencie slovesného deja, ako ho zdôvodnil v štúdii Valencia slovies a intencia slovesného deja J. Ružička. /Pozri Č, 19, 1968, č. 1-2/ Intenciu ako jav hľbkoj, sémantickej štruktúry postavil v istom zmysle slova do opozície voči valencií, ktorej prisúdil jednoznačne syntaktický štatút. Ako východisko mu slúžili prvé práce G. Helbiga, J. Ružička, ale aj iní slovakisti zdôrazňovali v argumentácii proti teórii valencie nerozlišovanie nadradenej a závislej, riadiacej a riadenej substancie, resp. chápanie podmetu len ako jedného z aktantov a zrušenie predikatívnej syntaxe ako zakladajúceho vetotvorného vzťahu. J. Ružička ju vymedzil ako formálnu zložku gramatiky patriacu do povrchovej oblasti jazykovej stavby. J. Oravec a E. Pauliny vysvetlovali valenciu ako pojem širší, ako rekučiu, pretože vo valenčnej štruktúre fungovali aj obligatívne príslovkové určenia ako aktenty. Ustanovenie valenčných typov iha

podľa počtu substantív spojených so slovesom pôkladali za nedostačujúce.

Syntaktický charakter Helbigovej konceptie je nespor-ný, on sám to, nakoniec, nikdy nepopiersal. Hranice jeho konceptie sa ukázali pri jej aplikácii na konkrétny jazykový materiál. Na mysi máme použiteľnosť a validitu jednotlivých testov a s tým súvisiace nepresnosti vo valenčných slovníkoch.

Paralelne s Helbigovým modelom sa v šesdesiatych rokoch, ale hlavne v rokoch sedemdesiatych formovala tzv. sémantická, resp. logicko-sémantická konцепcia valencie. Predstaviteľmi tohto, u nás menej známeho smeru sú W. Bondzio, W. Flämig, K. E. Sommerfeldt v NDR, K. Heger v NSR. Vo svojich prácach sa títo lingvisti vyslovili za dôsledné zohľadnenie sémantiky lexikálnych jednotiek - nositeľov valencie. Valenciu chápú ako jav sémantickej, resp. logicko-sémantickej roviny. Najextremnejšie to formuloval v roku 1967 W. Bondzio, keď vyslovil tézu, že schopnosť viazať argumenty v zmysle logickej predikácie je vlastnosťou lexikálneho významu. Základná teoretická premisa o podmienenosťi gramatickej a sémantickej roviny implikovala komponentovú analýzu lexikálneho významu a neskôr sa v tomto modeli uplatnili aj základné elementy sémantickej teórie pádov.

Teória intencie slovesného deja a logicko-sémantický smer teórie valencie pochádzajú sice z rozdielnych lingvistickej tradícii, ale majú podľa nás spoločné, že - sa usilujú opísať do najkomplexnejšie stavbu a semantiku

- sa usilujú opísať čo najkomplexnejšie stavbu a sémantiku vety,
- chápú gramatickú čiže morfosyntaktickú rovinu ako realizáciu hlbšej myšlienkovej, logicko-sémantickej bázy, ktorá je interlingvisticky relatívne invariantná,
- uľahčujú vymedzením vettých typov formalizáciu,
- viažu sa na autosémantiku.

PhDr. Roman Trošok, CSc.

/17. 10. 1989 - Nitra/

Počiatky literárnej kultúry na našom území

1. Pod našim územím treba rozumieť nielen súčasné a historické súradnice Slovenska, ale aj susední, južno- a stredomoravskú oblasť, ba aj priestor medzi stredným Dunajom a Blatniackým jazerom. Trojuholník Nitra - Veľhrad /metonymum za neznáme centrum Mojmirovo kniežatstva/ - Blatnograd tvoril politickú a kultúrnu jednotu, hoci bol jazykovo diferencovaný, ale veľmi málo.

2. Konštatovanie Gorazdovo /metonymum za domácich vzdelancov, ktorí sa pridali po roku 863 k programu Konštantína a Metoda/, že "... i soNt7 v7 ny prišeli učitele m7nodzi kr6s jani iz Vlach7, iz Gr6k7 i iz Něm6c6/ treba vzťahovať nielen na obdobie Rastislavovo, ba nielen na obdobie Pribinovo a Mojmirovo, ale aj na koniec 8. storočia, keď misionéri zo severného Talianska, zo susednej časti Byzancie a z Bavarska vykonávali christianizačné pokusy na syntetizovanom slovansko-avarskom etnickom

území stredného Dunaja.

3. Za vyše polstoročné obdobie kulturizácie pred príchodom Konštantína a Metoda sa kultúrny jazyk v uvedenom nitriansko-velehradsko-blatnogradskom území obohatil o mnohé latinské, hornonemecké, ale aj grécke slová, a to nielen o prevzatia, ale aj o kalkovanie do domácej kultúrnej reči, ba aj tvorbou úplne originálnych slov vyššieho kultúrneho rangu.

4. Toto predkonštantínovsko-metodovské lexikálne dedičstvo sa najbohatšie prezentovalo v Kyjevských listoch, najstaršom slovanskom misáli z nášho územia. Je to protograf z rokov 863-867, na ktorom intenzívne participovali domáci spolupracovníci solínskych bratov na čele s Gorazdom. Popri prevzatiach a kalkoch /v6semog7j6, v6s6d6-n6š6 - všedný vo význame každodený, zachované v českom vezdejší-každodený je neskôršia kreácia, prinos7 za lat. oblatum atď/, z hornej nemčiny /neprijazn6 "čert" za sthnem. un-holda atď/ sú priam obdivuhodné Gorazdove kreácie v7litije za latinské libamen /derivát slovesa libare "liat", prenesene "prijímať, obetovať", ale najmä v7soNd7 s prvotným významom "vsadenie" /hostie do úst/. V7litije bolo "vliatie" /vína do úst/. Pre originálnu kreáciu v7soNd7 nebolo v latindzine modelu, Gorazd tu myslal symetricky "vliat víne", preto "vsadiť hostiu". Ergo: v7soNd7 nie je prevzaté z hornej nemčiny.

5. Pretože typické lexikálne a sémantické kvality Kyjevských listov sú /hoci v menšej miere/ aj v právnom

kódexe Zakon⁷ so Ndg6n7j6 Iud6m7, nemohol tento prvý slovanský právny kódex vzniknúť ani v Makedónií /Ochride/, ani v Bulharsku /Preslavi/, iba v našom politicko-kultúrnom trojuholníku na strednom Dunaji. Na kódexe bezpečne popri Metodovi participoval Gorazd. Kódex sa podobne ako Život Metoda dostal ne Kyjevskú Rus cez Visľansko, kam odišla časť domáceho kléru po Vichingových výčinoch.

6. Pretože Proglas⁷ obsahuje lexiku, resp. sémantiku, ktorá reflektuje tie časti Starého zákona, ktoré boli prekladané až po Konštantínovej-Cyrilovej smrti, nemôže byť autorom Proglasu Konštantín, ako sa traduje. Je ním Metod s Gorazdom. Nielen dnes, ale aj v 9. storočí mudiči autori písali "úvod" po dokončení diela, nie pred jeho začatím. Kvietnosť štýlu Proglasu naznačuje, že na ňom participoval aj Kliment.

7. Konštantín s Metodom a sprevodom niesli roku 867 do Ríma nielen relikvie zavraždeného pápeža Klementa, nielen preklady častí evanjelií a žalmov, ale aj najstarší slovanský misál. Ako dobrí diplomati robili tento misál podľa modelu liturgie sv. Petra, pretože si dobre uvedomovali, že precujú v "revíre" Ríma. Konieckoncov sa táto liturgia v gréckej preklade používala aj na časti Byzancie.

Prof. PhDr. Šimon Ondruš, CSc.

/23. 10. 1989 - Prešov/

Nové publikácie

Zborník Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry /z 2. čes. onomastickej konferencie/. Zostavil Milan Majtán.

Ondrejovič, S.: Medzi slovesom a vetyou. Veda. 124 s.

Kočík, F.: Podrážovacie syntagmy v slovenčine. Veda.

Sabol, J.: Syntetická fonologická teória. JILS, 253 s.

Kráľ, Ľ. - Sabol, J.: Ponetika a fonológia. SPN. 388 s.

Kačala, J.: Sloveso a sémantická štruktúra vety. Veda.

249 s.

Zborník: Studia Academica Slovaca. 18. Zostavil Jozef Mistrík. Alfa. 660 s.

Zborník: Textika a štylistika. Zostavil Jozef Mistrík. Univerzita Komenského. 292 s.

Horák, G.: Jazykové prechádzky prázou. Slovenský spisovateľ.

Vychádza štvrtročne v náklade 250 kusov - len pre vnútorní potrebu. Zodpovedný Jozef Mistrík.